

УДК 364.43:37.091.12:36-051-058.53
DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.68-2.33>

А. Ю. Савицька

аспірант кафедри педагогіки
Житомирського державного університету імені Івана Франка,
заступник директора з навчально-виховної роботи
Житомирського економіко-гуманітарного інституту
ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»»

А. В. Утелбергенава

студентка IV курсу
Житомирського економіко-гуманітарного інституту
ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»»

ПРОВІДНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ В ДОСЛІДЖЕННІ ПРОБЛЕМИ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО РОБОТИ ІЗ СОЦІАЛЬНО ВИКЛЮЧЕНОЮ МОЛОДДЮ

Статтю присвячено висвітленню наукових підходів до дослідження проблеми готовності майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю. Розглянуто наявні різні погляди щодо тлумачення поняття «підхід» у науковій літературі з методології педагогіки. Визначено наукові підходи, на яких ґрунтується побудова моделі формування готовності майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю, а саме: системний, компетентнісний, діяльнісний, суб'єктно-діалогічний, технологічний. Більш докладно розглянуто вищеперелічені методологічні підходи та подано визначення основоположників принципів цих підходів.

Визначено, що суб'єктно-діалогічний підхід забезпечує налагодження контактів із клієнтом, фахівцями організацій, установ, служб для ефективної співпраці, розвиток власного потенціалу та продуктивного самовдосконалення, а також керованість, регульованість, організованість та активність особистості майбутнього фахівця; системний підхід – цілісність педагогічного процесу з характерними ієрархічністю та наступністю; використання діяльнісного підходу формує пріоритетність активної дії; технологічний підхід забезпечує відповідність результату діяльності попередньо поставленим цілям і сприятливі умови для розвитку особистості; компетентнісний підхід є важливим із позицій практики навчання та формування професійної компетентності. Визначено специфіку готовності майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю, яка полягає в оволодінні майбутніми фахівцями соціальної сфери знаннями з психології, соціології, педагогіки, філософії, менеджменту; знанні правових аспектів соціального захисту, теорії та методів соціальної роботи, наявних ресурсів і методів їх використання; вмінні спілкуватися та надавати інформацію, оцінювати потреби та представляти інтереси людини, створювати «мережу допомоги» та керувати процесом допомоги.

Ключові слова: соціальний працівник, підхід, система, діяльність, компетенція, технологія, соціально виключена молодь.

Постановка проблеми. Навчальні заклади готують майбутніх соціальних працівників – спеціалістів соціальної сфери до професійної діяльності, які повинні вміти вирішувати завдання, пов'язані з наданням соціальної допомоги, соціального захисту, соціальних послуг для всіх верств населення. Професійний рівень майбутніх фахівців має відповідати вимогам сьогодення та стандартам якості. Створення умов для підготовки таких спеціалістів є розвитком конкурентоспроможного ринку праці. Виявити рівень готовності майбутніх соціальних працівників до ефективної професійної діяльності можна завдяки вивченню наукових підходів дослідження проблеми підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності піднімається в багатьох дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Зокрема, аспекти готовності фахівців соціальної сфери розглядали Т. Аветісян, Т. Голубенко, Н. Горішна, І. Зимня, В. Камаєва, А. Мудрик, О. Плахотнік, К. Рейда, Р. Санжаєва, Н. Сейко, С. Товщик, О. Тополь та інші.

Дослідження сучасних підходів у підготовці майбутніх спеціалістів розглядали С. Вітвицька (розкрила аксіологічний підхід до виховання особистості майбутнього вчителя), О. Галус (визначив реалізацію акмеологічного підходу в педагогічному управлінні мотивацією майбутніх педагогів), Л. Пісоцька (охарактеризував значення системного

підходу в упровадженні інтерактивних технологій), Л. Ткаченко (вивчала розвиток особистості майбутнього педагога на засадах синергетичного підходу).

Мета статті – обґрунтування наукових підходів, що застосовуються на початковому етапі розгляду теоретичних основ дослідження проблеми підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю.

Виклад основного матеріалу. В Україні підготовка фахівців соціальної сфери відбувається за освітньо-професійною програмою галузі знань 23 «Соціальна робота» спеціальності 231 «Соціальна робота» освітніх ступенів «молодший спеціаліст», «бакалавр», «магістр». Підготовка соціальних працівників здійснюється в коледжах, закладах вищої освіти, колегіях, академіях. Профіль освітньої програми зі спеціальності передбачає вивчення загальних і спеціальних (фахових, предметних) компетентностей і програмні результати навчання.

Важливим критерієм ефективності професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю є вивчення провідних наукових підходів. Поняття «підхід» у науковій літературі багатоганне. В «Академічному тлумачному словнику української мови» термін «підхід» трактується, як сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого-, що-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь [30, с. 522]. На думку О. Вознюк та О. Дубасенюк, «підхід може розумітися як розгляд педагогічних явищ під певним кутом зору, як стратегія дослідження процесу – базова ціннісна орієнтація, яка визначає позицію педагога» [6]. На думку Н. Щуркової, педагогічні підходи не тільки не виключають одне одного, але й не реалізуються одне без одного. Розуміння самих підходів відкриває класному керівникові широкий спектр педагогічних можливостей, виховних впливів і одночасно спрямовує його діяльність у певне русло [36].

Дослідження процесу підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю ґрунтується на кількох взаємопов'язаних наукових підходах, з-поміж яких ми визначаємо суб'єктно-діалогічний, системний, діяльнісний, технологічний, компетентнісний.

Суб'єктно-діалогічний підхід умовно складається із суб'єктного та діалогічного складників. Основоположниками принципу суб'єкта у вітчизняній психології була філософсько-психологічна концепція С. Рубінштейна [26], а в західній психології – теорія особистості, що ґрунтується на психоаналітичній практиці А. Маслоу та К. Роджерса [19]. Суб'єктний підхід, за переконанням Р. Серьожникової, «дає змогу людині засвоювати ті цінності, які започаткувало суспільство, залучитися до духовного світу інших людей, але при

цьому усвідомлювати свою унікальність, свою відмінність від інших, по-своєму виражати себе у світі» [29, с. 108]. Дослідник В. Луков, ґрунтуючись на суб'єктному підході в організації діяльності фахівців соціономічної сфери, концентрує увагу на феномені соціальної суб'єктності ініціаторів соціально-перетворювальної діяльності [17, с. 8]. Суб'єктний досвід, за О. Осницьким, інтегрує такі компоненти, як ціннісний досвід, досвід рефлексії, досвід звичної активізації, оперативний досвід, досвід співпраці [24].

Відомий американський викладач школи ораторського мистецтва Д. Карнегі дослідив, що «лише 15% фінансового успіху необхідно вважати за заслугу технічних знань спеціалістів, а решту 85% – за заслугу культури спілкування» [12], а дослідники В. Кан-Калік і М. Никандров зазначають, що культура спілкування передбачає вміння фахівця правильно планувати та здійснювати систему комунікації; швидко й точно знаходити адекватні комунікативні засоби, які відповідають творчій індивідуальності спеціаліста, ситуації спілкування та індивідуальним особливостям клієнта; відчувати й підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні; уміти чітко й емоційно відкрито виявляти свої почуття й думки [11]. О. Аніщенко визначає професійну культуру як соціально-професійну якість суб'єкта праці, яка включає сукупність принципів, норм, правил, методів, які сформувалися історично, регулюють професійну діяльність людини [1]; а М. Огреніч вважає, що професійна культура – це міра, якість діяльності в певній суворо обмеженій сфері її професії; це яскравий приклад і показник якості людського спілкування, коли суспільна діяльність людей постає і як діяльність інших, і як співпраця, і як намагання співрозмовників зрозуміти й об'єктивно оцінити один одного [22]. В. Грехнев визначає культуру професійного спілкування як соціально значимий показник здібностей та умінь соціального працівника взаємодіяти з іншими людьми, сприймати, розуміти, засвоювати, передавати зміст думок, почуттів, прагнень у процесі розв'язання конкретних завдань [8]; подібної думки дотримуються І. Зверева, Л. Коваль, С. Хлебик, які вважають, що для культури професійного спілкування соціального працівника першорядною є функція соціальної допомоги та захисту, забезпечення консолідації всіх сил і можливостей суспільства щодо конкретного громадянина, розвитку активності клієнта як суб'єкта цього процесу [13]. В парадигмі суб'єктно-діалогічного підходу у формуванні готовності майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю ми вбачаємо, що культура спілкування допомагає соціальному працівникові реалізувати завдання професійної сфери; налагодити контакт із клієнтом, фахівцями організацій, установ, служб для ефективної

співпраці; розвивати власний потенціал і продуктивно самовдосконалюватися; а також це керуваність, регульованість, організованість та активність особистості майбутнього фахівця.

Доцільним підходом у використанні дослідження процесу підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю є системний. К. Шафер досліджував історичні аспекти застосування системного підходу в процесі підготовки соціальних працівників до практичної соціальної роботи, Д. Латроуп класифікував основні моделі застосування системного підходу у практичній соціальній роботі [31]. За дослідженнями таких учених, як В. Беспалько, І. Блауберг, Н. Бояринцева, Л. Даниленко, В. Лазарєв, Ю. Марков, С. Мітін, Г. Парсонс, В. Пикельна, В. Садовський, П. Третьяков, Т. Шамова, Е. Юдін, системний підхід передбачає покроковий рух до пізнання системної сутності певного об'єкта [3–5; 18; 34]. У науковому дослідженні системний підхід реалізується у трьох аспектах: морфологічному, коли докладно розглядаються елементи системи; структурному, який дає змогу встановлювати взаємозв'язки між елементами системи; функціональному, за якого система вивчається з позиції її взаємодії із «зовнішнім середовищем» [5, с. 44–45].

За вченням Б. Ломова, основою системного підходу є шість ключових позицій: багатомірність, масштабність, диференційованість, багаторівнева побудова, різноманітні властивості, динамічність [16]. С. Орґєєва зазначає, що наукова цінність системного підходу визначається значенням як єдиного принципу, що відображає світоглядний рівень дослідження; універсального методу пізнання; технології дослідження, що протистоїть стихійності, суб'єктивізму і створює умови для послідовності та стабільності наукових пошуків. Значні евристичні можливості системного підходу та системного аналізу полягають у вивченні явищ у цілісності, неподільності та комплексності, що сприяє множинності опису структури шляхом виділення сукупності компонентів, елементів і взаємозв'язків як одне з одним, так і з макросередовищем, соціумом [23, с. 136].

Розглядаючи проблему професійної підготовки фахівців із позицій системного підходу, О. Марущак розглядає такі особливості системи, як її структура та склад [32]. Н. Самборська констатує, що сутність системного підходу в наукових дослідженнях можна звести до кількох характеристик: система передбачає наявність окремих частин, які перебувають у нерозривній єдності з цілим; кожна з частин цілого відображає певною мірою всю систему, однак ціле домінує над сукупністю складників; система – це складно-організований об'єкт, що складається з підсистем [27, с. 100]. Системний підхід у формуванні готовності майбут-

ніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю дає змогу структурувати всі компоненти майбутньої професії відповідно до її специфіки та відповідати цілісності, структурності, взаємозалежності, ієрархічності.

Наступний підхід – діяльнісний, який за дослідженнями таких науковців, як І. Бех, В. Давидов, О. Леонтьєв ґрунтується на положенні, що психіка особистості нерозривно пов'язана з її діяльністю та діяльністю зумовлена. При цьому діяльність розуміється як свідомо активність людини, що виявляється в процесі її взаємодії з навколишнім середовищем, і ця взаємодія полягає в розв'язанні життєво важливих завдань, які зумовлюють існування і розвиток людини [9; 15]. Ідея аналізу діяльності була описана Л. Виготським: ним уведено означення інструментальних операцій, цілі, а пізніше – мотив (мотиваційної сфери свідомості) [7].

Діяльнісний підхід передбачає орієнтацію на розвиток творчого потенціалу особистості та дає змогу враховувати індивідуальні особливості кожного студента через включення їх у діяльність, яка сприяє самореалізації й особистісному зростанню [2]. Ще за часів А. Дістервеґа вважалося, що відомості науки, просто переказані учню, – ніщо порівняно з тими результатами, які цей учень здобув власноруч. Саме тому такий метод, метод дії, кращий і вирізняється з-поміж інших. У цьому полягає принципова відмінність від інших підходів – діяльнісний підхід описує діяльність не того, хто навчає, а того, хто навчається [10]. Використання положень діяльнісного підходу у формуванні готовності майбутнього соціального працівника до роботи із соціально виключеною молоддю дає можливість виявити та розкрити потенціал і можливості майбутнього фахівця у професійній діяльності.

Організація соціального обслуговування та надання соціальної допомоги соціально виключеній молоді неможлива без впровадження технологічного підходу. Дослідник технологізації соціальних процесів Н. Стефанов висловив думку про те, що там, де людина активно та цілеспрямовано ставиться до процесів, які відбуваються навколо неї, можливою є технологія [35]. На думку Г. Селевка, технологічний підхід до виробничої сфери є невіддільною рисою сучасного матеріального виробництва, виявляється як концентроване вираження досягнутого рівня розвитку, впровадження наукових досягнень у практику, як важливий показник високого професіоналізму діяльності [28]. Технологічний підхід до освоєння соціального простору є основою для концептуального і проєктувального оволодіння різноманітними аспектами соціально-педагогічної діяльності. Він дає змогу аналізувати й систематизувати на науковій основі практичний досвід і його використання; комплексно вирішувати соціально-педагогічні проблеми; мінімізувати вплив несприятливих обставин; оптимально

використовувати ресурси; створювати сприятливі умови для розвитку людини [20]. Отже, технологічний підхід дає змогу вдосконалювати професійну діяльність, підвищує її результативність; комплексно вирішувати проблеми; забезпечує в конкретних умовах відповідність результату діяльності попередньо поставленим цілям і сприятливі умови для розвитку особистості.

Впровадження інноваційних технологій є підґрунтям до використання компетентнісного підходу. Його специфіка проявляється в пошуку знань для розв'язання професійних завдань. На думку О. Лебедева, компетентнісний підхід – це сукупність загальних принципів визначення цілей освіти, відбору змісту освіти, організації освітнього процесу й оцінки освітніх результатів [14]; М. Нагач зауважує, що компетентнісний підхід до освіти підсилює практичну орієнтацію освіти, значення досвіду, вмінь і навичок, що спираються на наукові знання, визначальним фактором у реалізації якого є зорієнтованість на розвиток системного комплексу умінь, смислових орієнтацій, адаптаційних можливостей, досвіду і способів трансформаційної діяльності з отриманням конкретного продукту [21]; О. Пометун уважає, що компетентнісний підхід – це «спрямованість освітнього процесу на формування й розвиток ключових (базових) і предметних компетентностей особистості, результатом якого є сформованість загальної компетентності людини як сукупності ключових компетентностей, інтегрованої характеристики особистості» [25, с. 66]; В. Химинець ототожнює поняття «компетентнісний підхід» зі спрямованістю освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості, він скеровує освіту на формування цілого набору компетентностей (знань, умінь, навичок, ставлень тощо), якими мають оволодіти майбутні фахівці [33]. Отже, компетентнісний підхід передбачає в майбутнього соціального працівника накопичення знань до роботи із соціально виключеною молоддю, формування професійної компетентності, здатність вирішувати специфічні завдання відповідно до своєї діяльності.

Висновки. Отже, у формуванні готовності майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю важливу роль відіграють суб'єктно-діалогічний, системний, діяльнісний, технологічний і компетентнісний підходи. Суб'єктно-діалогічний підхід забезпечує особистісні передумови до професійної діяльності; системний підхід – цілісність педагогічного процесу з характерними ієрархічністю і наступністю; використання діяльнісного підходу забезпечує пріоритетність активної дії; технологічний підхід забезпечує відповідність результату діяльності попередньо поставленим цілям і сприятливі

умови для розвитку особистості; компетентнісний підхід є важливим із позицій практики навчання та формування професійної компетентності.

Надалі маємо на меті охарактеризувати структурні компоненти готовності майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю відповідно до охарактеризованих наукових підходів.

Список використаної літератури:

1. Аніщенко О.В. Професія. *Енциклопедія освіти* / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В.Г. Кремень. Київ, 2008. С. 742–743.
2. Балл Г.О. Сучасний гуманізм і освіта. *Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти*. Рівне, 2003. С. 128.
3. Блауберг И.В., Садовский В.Н., Юдин Э.Г. Системный подход: предпосылки, проблемы, трудности. Москва, 1969. С. 48.
4. Васильківська Г.О. Генеза системного підходу в радянській педагогічній науці. *Історико-педагогічний альманах*. Вип. 1. Умань, 2011. С. 4–7.
5. Вершинина Н.А. Структура педагогіки. *Методологія дослідження* : монографія. Санкт-Петербург, 2008. С. 313.
6. Вознюк О.В. Цільові орієнтири розвитку особистості у системі освіти: інтегративний підхід / за ред. О.В. Вознюк, О.А. Дубасенюк. Житомир, 2009. С. 684.
7. Выготский Л.С. Педагогическая психология. *Педагогіка*. Москва, 1991. С. 535.
8. Грехнев В.С. Культура педагогического общения: кн. для учителя. *Просвещение* / под. ред. В.С. Грехнев. Москва, 1990. С. 144.
9. Давыдов В.В. О месте категории деятельности в современной теоретической психологии. *Деятельность: теории, методология, проблемы* / под. ред. В.В. Давыдов. Москва, 1990. С. 143–156.
10. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения. Москва, 1956.
11. Кан-Калик В.А. Педагогическое творчество: кн. для учителя. *Б-ка учителя и воспитателя* / под. ред. В.А. Кан-Калик, Н.В. Никандров. Москва, 1990. С. 144.
12. Карнеги Д. Как завоевать друзей и оказывать влияние на людей. Владивосток, 1991. С. 263.
13. Коваль Л.Г. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / Л. Коваль, І. Зверева, С. Хлебик. Київ, 1997. С. 392.
14. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании. *Школьные технологии*. Москва, 2004. № 5. С. 3–12.
15. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва, 1977. С. 304.
16. Ломов Б.Ф. Системность в психологии. Москва, 2003. С. 586.

17. Луков В.А. Социальное проектирование. Москва, 1997. С. 192.
18. Марков Ю.Г. Функциональный подход в современном научном познании. Новосибирск, 1982. С. 255.
19. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. Москва, 1999. С. 425.
20. Методи і технології соціально-педагогічної роботи / Авт. укл.: С.П. Архипова, Г.Я. Майборода. Черкаси, 2009. С. 456.
21. Нагач М.В. Підготовка майбутніх учителів у школах професійного розвитку в США : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / Університет менеджменту освіти Академії педагогічних наук України. Київ, 2008. С. 21.
22. Огренич М.А. Іншомовний мовленнєвий етикет як складова професійної культури майбутніх економістів. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету* : зб. наук. пр. Вип. 62. Чернігів, 2009. С. 126–129.
23. Орєєва С.В. Системний підхід до структури професійної підготовки майбутніх авіафахівців. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Педагогіка. Психологія. Вип. 6*. Київ, 2015. С. 134–139.
24. Осницкий А.К. Проблемы исследования субъектной активности. *Вопросы психологии*. Москва, 1996. №1. С. 5–19.
25. Пометун О.І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики* / за заг. ред. О.В. Овчарук. Київ, 2004. С. 66–72.
26. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. Москва, 1976. С. 416.
27. Самборська Н.М. Соціально-комунікативна компетентність майбутніх медичних працівників у контексті системного та компетентнісного підходів. *Проблеми освіти* : наук.-метод. зб. ; Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ, 2015. № 85. С. 97–101.
28. Селевко Г.К., Селевко А.Г. Социально-воспитательные технологии. *Народное образование*. Москва, 2002. С. 76.
29. Серьожникова Р.К. Творчий педагогічний потенціал майбутнього викладача економіки: теорія і практика професійно-педагогічної підготовки в університеті непедагогічного профілю : монографія. Донецьк, 2009. С. 297.
30. Словник української мови : в 11 т. / ред. тому : А.В. Лагутіна, К.В. Ленець. Київ, 1975. С. 832.
31. Соціальні технології: світовий досвід та тенденції розвитку в Україні : монографія / за ред. В.В. Барабаша. Херсон, 2008. С. 340.
32. Структура системного підходу до професійної підготовки майбутніх вчителів трудового навчання. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2010/2010_3_6.pdf.
33. Химинець В.В. Інноваційна освітня діяльність. Тернопіль, 2009. С. 360.
34. Педагогический анализ урока в системе внутришкольного управления / Т.И. Шамова, Ю.А. Конаржевский ; под ред. С.И. Архангельского. Москва, 1983. С. 100.
35. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи. Київ, 2006. С. 464.
36. Щуркова Н.Е. Вы стали классным руководителем. Москва, 1986. С. 112.

Savytska A., Utepberhenova A. Leading scientific approaches in research problems of future social 'ready for working with socially disabled youth

The article is devoted to the coverage of scientific approaches to the study of the problem of future social workers' willingness to work with socially excluded youth. Various views have been considered regarding the interpretation of the concept of "approach" in the scientific literature on pedagogical methodology. The scientific approaches on which the model of forming the future social workers' readiness to work with socially excluded young people are based, are: systemic, competent, active, subject-dialogical, technological. The methodological approaches discussed above are discussed in more detail and the founders of the principles of these approaches are defined.

It is determined that the subject-dialog approach provides for establishing contacts with the client, specialists of organizations, institutions, services for effective cooperation, development of their own potential and productive self-improvement, as well as control, regulation, organization and activity of the personality of the future specialist; systematic approach – the integrity of the pedagogical process with characteristic hierarchy and continuity; the use of a business approach forms the priority of active action; technological approach helps to ensure that the result of the activity is previously set goals and favorable conditions for personal development; competence approach is important from the standpoint of training and professional competence formation. The specificity of the future social workers' willingness to work with socially excluded youth is defined, which consists in mastering future specialists in the social sphere with knowledge in psychology, sociology, pedagogy, philosophy, management; know the legal aspects of social protection, theories and methods of social work, available resources and methods of their use; be able to communicate and provide information; to assess needs and represent human interests; create an "aid network" and manage the assistance process.

Key words: social worker, approach, system, activity, competence, technology, socially excluded youth.